

О.Кабадайы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАҢА ЛАТЫН ӘЛПБИІ ТУРАЛЫ КЕЙБІР ОЙЛАР*

Аннотация: Қазақ тілі графикасы 1929 ж. дейін араб әліпбиін, 1929-1940 жж. аралығы латын, 1940 ж. осы уақытқа дейін кириллицаны қолданып келгені мәлім. Қазақстан Республикасы Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында Қазақстанның 2025 ж. латын әліпбиіне толығымен өту ниетінде екендігін атап өтіп, ғылым мен білім саласындағы мамандардан өз пікірлерін білдірулерін ұсынды. Осы орайда Қазақстанның түкпір- түкпірінде әртүрлі санатта ғылыми жиындар өтіп, тақырып қызу талқылауға түсіп жатыр.

Тірек сөздер: қазақ тілі, латын әліпбиі, ортақ түркі әліпбиі.

О.Кабадайы

Казахский национальный педагогический университет им. Абая
Алматы, Казахстан

НЕКОТОРЫЕ МЫСЛИ О НОВОМ ЛАТИНОГРАФИЧЕСКОМ АЛФАВИТЕ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация: Известно, что графика казахского языка до 1929 года базировалась на арабским алфавите, с 1929 по 1940 годы – на латинице, с 1940 по настоящее время – на кириллице. Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев в своей статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» отметил, что Казахстан намерен полностью перейти на латиницу в 2025 году и предложил специалистам в области науки и образования высказать свое мнение. В этой связи в разных уголках Казахстана проходят разнообразные научные собрания, сама тема активно обсуждается.

Ключевые слова: казахский язык, латинский алфавит, общетюркский алфавит.

O. Kabadaiy

Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty, Kazakhstan

SOME IDEAS ABOUT THE NEW LATIN GRAPHIC ALPHABET IN KAZAKHSTAN

Annotation: It is known that the graphics of the Kazakh language used the Arabic alphabet until 1929, the Latin alphabet - from 1929 to 1940, and the Cyrillic alphabet - from 1940 to the present. The President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev in his article «Looking to the Future: modernization of public consciousness» noted that Kazakhstan intends to fully switch to the Latin alphabet in 2025 and invited experts in the field of science and education to express their opinion. In this regard, different scientific meetings are held in different parts of Kazakhstan, and the topic itself is actively discussed.

Keywords: the Kazakh language, the Latin alphabet, common Turkic alphabet.

Түркі халықтары ең алғашқы жазу-сызу белгілерінен бастап бүгінгі күнімізге дейін әртекті әліпбилер мен жазу-сызу жүйелерін қолданғаны белгілі. Тіпті жазу-сызуды ауыстыру жағынан дүниежүзінде түркі халықтарынан асқан халық болмағаны да рас. Тарихи-хронологиялық жағынан Көктүрік, Ұйғыр, Соғды, Браһми, Манихей, Тибет, Сүрани, Араб, Грек, Армян, Еврей, Латын және Кирилл әліпбилері түріктер тарапынан қолданғаны белгілі (Tekin, 1997). Осы әліпбилердің арасында ең көп қолданыста болғаны Ұйғыр мен Араб әліпби болғаны мәлім. Араб әліпбиі түркі тілінің фонетикасы мен үндестік заңына сәйкес келмесе де, өзінің тарихи миссиясын орындап шыққандығы анық. Түркілердің мұндай дәрежеде жиі және әртүрлі әліпби ауыстыруларының себебі олардың аса ауқымды географиялық кеңістігі мен әртүрлі мәдени-конфессиялық ортамен кездесіп, қоян-қолтық араласулары бол-са керек. Қазіргі күннің өзінде түркі тілдері үш бөлек әліпбиді қолдану үстінде: латын, араб және кириллица.

Қазақ тілі 20-шы ғасыр басы шамаларында 1929 ж. дейін араб тектес әліпби қолданса, 1929 – 1940 жж. аралығында латын, ал 1940 ж. күнімізге дейін кирил әліпбиін қолдану үстінде (Şigin User 2006: 287).

12 сәуір, 2017 ж. Қазақстан Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Егемен Қазақстан» газетінде жарияланған «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру»* атты мақаласында Қазақ елінің кирил әліпбиінен латын әліпбиіне өту мәселесін қайтадан қозғап, 2018 ж. бастап 2025 ж. дейін сатылы түрде латын әліпби жүйесіне өту қажеттігін атап өткен болатын. Әліпби ауыстыру сияқты шығыны мол және ауқымды іс-шараның экономикалық жағы айтылмаса да, елдің әлеуметтік-экономикалық тұрғыда тұрақты дамуы бұл мәселені де еңсере алатындығының басты көрсеткіші болса керек.

Қазақстан не үшін латын әліпбиіне көшпекші?

Қазақстанның өз шешімімен әліпби ауыстыруды жөн деп қабылдады. Ел кирил әліпбиін 1940 ж. бері қолданып келеді. Бұл әліпби визуальды түрде болса да, Кеңес Одағы дәуірін еске салып, өз дәуірінің әпербақан күші мен саяси қуғын-сүргін заманын еске түсіретіні даусыз. Сондықтан да бұл әліпбидің идеологиялық ныс-пы ауырлау басып, қай жағынан алса да саясылық көрініп тұратындығы белгілі. Негізінен осы фактор шешуші рөл атқарса керек, тәуелсіздіктеріне қол жеткізе сала Әзербайжан, Түркіменстан және Өзбекстан елдері әліпби ауыстыру мәселесін бірінші кезекке қойды. Ал Қазақстанның бұл шешімі тарихи тұрғыда тиісті баға-сын алатын, тәуелсіз елдің дербес шешімі ретінде қабылданатыны белгілі. Бұл бірінші кезекте білім беру жүйесінің тәуелсіздігіне алып келеді. Сонымен қатар Қазақстан экономикасының қарыштап дамуы мұндай ауқымды істің саяси, әлеу-меттік және идеологиялық негізін қалайтын күші болады. Интернетпен бірге келген ІТ технологиялар, жаппай компьютерлендіру бір жағынан, біле білсек осы уақыттың өзінде көлік түрлеріндегі мемлекеттік нөмірлердің латын әліпбиінде берілуі, жеке куәліктегі идентификациялық кодтардың латын әліпбиінде жазылуы Қазақстанның латын әліпбиіне көшкендігін көрсетеді. Ал «Егемен Қазақстан» сияқты ұлттық газеттің латын әліпбиінде жазылған нұсқасының болуы ағалмыш шешімнің саналы және жоспарлы түрде қолға алынғандығының дәлелі іспеттес.

Әлемде шашырап қоныстанған қазақ диаспорасы мен Қазақстанның қолданысындағы әліпбидің бір-бірлеріне ұқсамауы, Моңғолия қазақтарының кириллица, Қытай, Иран, Ауғанстан қазақтарының араб; Түркия, Европа елдеріндегі қазақтардың латын әліпбиін қолданулары әліпби мәселесінің күрделі екендігін көрсетеді. Онымен қоса кезінде қазақ даласына жер аударылған неміс, әзербайжан, шешен, кәріс, украин, ұйғыр, Қырым татарлары, орыс сияқты түрлі ұлт пен ұлыс-тардың айтарлықтай тығыз орналасуы әліпби мәселесіне басқа бір қырынан қарауға мәжбүр етуде. Жаңа латын

*Аталмыш мақаланы төменде көрсетілген адресстен қарауға болады: <https://pdf.egemen.kz/pdfs/2017/04/12042017-web.pdf> (сілтеме жасалған датасы: 20.09.2017).

әліпбиіне өткеннен кейін орыс, украин сияқты славян текті ұлт пен ұлыстар үйреншікті кирил әліпбиінде қалатындықтары белгілі. Қазақстан дүниежүзінде тарыдай шашылып жүрген қазақтардың Отаны екендігін де естен шығармауымыз абзал.

Латын әліпбиін қолдану тұрғысында 1928 ж. бері тәжірибе жинақтаған Түркияның жүріп өткен жолы, осы елде атқарылған әртүрлі бағыт пен саладағы істерге барлау жасау – құптарлық іс болмақ. Сонымен қатар кирил әліпбиінен латын әліп-биіне жақында өткен Түркіменстан, Өзбекстан мен Әзербайжан сияқты елдердің іс-тәжірибелері де ұдайы назарда болса құба-құп. Аталмыш елдердің ресми қолданысқа енгізген латын әліпбилерінің кейбір кемшілік яки қателіктерін ескере жүргеніміз, елге естіртіп, құлағдар етіп отыруымыз маңызды істің қатарынан орын алмақ.

Қазақстан латын әліпбиіне өтуі арқылы Түркия, Әзербайжан, Солтүстік Кипр Түрік Республикасы, Түркіменстан және Өзбекстан сынды түркі елдері құрайтын жалпытүркілік мәдени-гуманитарлық салаға алғашқы қадам басатындығын да есте ұстауымыз абзал. Мұндай мәдени үрдіс уақыт өте келе барлық түркі елдері халықтары түсінісе, сөйлесе беретін «түрік эсперантосының» тууына да түрткі болуы мүмкін. Бұл тұрғыда кезінде «Тілде, істе және пікірде – бірлік» деп ұран тастаған Исмаил Гаспринскийдің аталы сөзін еске түсірсек, құба-құп.

Латын әліпбиіне өту Қазақстанның әлемдік ақпараттық кеңістікке енуін жеңілдетіп, тұрмыс пен әлеуметтік өмірді компьютерлендіру сияқты келелі мәселелерді жүйелі түрді шешіп отырады. Яғни бұл іс-шараның дер кезінде және өзекті екендігін көрсетеді. Мәселенің басқа бір тұсы шетелдіктер Қазақстанды, қазақ тілін өзінің жеке әліпбиімен, жеке жазу-сызуымен танытын және білегін болады. Бұл шетелдік азаматтарға қазақ тілін үйрету мәселесін шешуде оңды ықпал етеді. Бұл өз кезегінде қазақтың Абай, Шәкәрім, Әуезов, Жансүгіров, Сейфуллин сияқты алып тұлғаларының шығармаларын түпнұсқа тілінде оқып-үйрену мүмкіншілігін арттыра түседі.

Қазақстанның білім берудегі «Үш тұғырлы тіл» – қазақ, орыс және ағылшын тілді оқушыларды тәрбиелеуді нысанаға алу саясаты да осы әліпби төңірегінде тоқайласып, бір-бірімен үндестік табатын болады. Бұл да Елбасы Н.Назарбаевтың үштілділік саясатына қолдау көрсетіп, тіл мен тілдерді үйрету, қолдану сияқты практикалық мәселелер төңірегіне мән беруге оңды ықпал етеді. Басқа бір мәселе «орыс тілді қазақтар» деп аталатын әлеуметтік топтың ықпалын анағұрлым азайтып, егер осындай топ бар болса, өз ана тілін үйренудегі талпыныстарын жандандырып, жаңа бір тыныс ашуларына түрткі болады (Kortabayeva, 2017: 294).

Қазіргі уақытта кириллицаны 8 славян елімен қоса 4 өзге жұрт өкілдері қолдануда. Ал қазақ елінің латын әліпбиін таңдауы бұл үрдісті азайтып, түркі әлемінің латын әліпбиі негізін одан әрі бекемдей түсіп, аса маңызды және өзекті тұстарымен толықтыра түседі.

Қазақстанның қазіргі уақытта қолданып жүрген кириллицасы зорлық-зомбылықпен келген әліпби екендігін есте ұстай отырып, жаңа үлгідегі латын әліпбиі дербес елдің еркімен қабылдаған аса жазу үлгісі екендігін айта кеткеніміз абзал. Бұл қазақ тілінің фонетикасы мен үндестік заңдылықтарына сай келетін бірден-бір әліпби екендігін атап өтсек дейміз.

Қазақстанның жаңа латын әліпбиі қандай болмақ?

Қазақстанның мәдени және зиялы қауымы арасында жаңа әліпби тұрғысында ауыз-біршілік пен ортақ бір пікір қалыптасты деп айта алмаймыз. Осы уақытқа дейінгі уақыт шеңберінде айтылған, ұсынылған ой-толғамдарды сараласақ, мынадай бір топтама жасап сұрыптауға болады:

– Дүниежүзінде араб тектес әліпбидің артықшылығын дәріптеушілер Ахмет Байтұрсынұлының төте жазуын ұсынады;

– Өскеген ұрпаққа Кеңес дәуірінен мирас қалған мәдени-рухани байлық жат болып қалады деп уайымдаушылар және осы кезеңдегі қол жеткізген гуманитарлық байлықты

дәріптеушілер кириллицаны жақтауда;

– Технологиялық үдеріс пен заман талабына лайық деп есептеушілер латын тектес әліпбиді жақтап отыр;

– Шағын топ көне түркі – руна жазба ескерткіші негізіндегі руникалық әліпбиді жақтап, қазақ халқының төл әліпбиі болуы қажет екендігін айтуда.

Осы ұсыныстардың ішінде араб әліпбиі туралы тоқталсақ, мынадай бір қорытынды жасай аламыз: Ислам діні тек қана араб тектес әліпбиді қолдану қажеттігін міндеттемейді. Араб әліпбиіне өту деген жалпытүркілік мәдени шеңберден алшақтап, түркі елдерінен алыстай түсу деген сөз (Ercilasun, 2000: 485). Латын әліпбиіне өту кириллицамен жазылған гуманитарлық байлықтан алыстатады-мыс деген пікір де орынсыз. Себебі орыс тілі Қазақстанда екінші тіл статусын сақтап қала береді. Ал бұл өз кезегінде өскелең ұрпақтың кириллицадан алшақта-майтындығының белгісі. Сонымен қатар оқу – білім беру бағдарламасына «Қазақ-ша кириллицамен», «Қазақ тілі тарихы» атты қосымша пән енгізудің ешқандай қиындығы жоқ.

1991 ж. Түркиядағы Мармара университеті жанындағы Түркітану зерттеулері институты ұйымдастырған Халықаралық түркітану симпозиумында 34 қаріп-тен тұратын «Ортақ Түркі Әліпбиі» қабылданғаны белгілі (Kağıt, 2009: 1304). Қазақстаннан келген ғылыми делегация да осы қарарға қол қойып, рәсімделуінің куәсі және қатысушысы болған-ды. Қазақ тілі ерекшелігіне әбден үйлесетін осы әліпбиді өндіріске енгізсе, құба-құп болмақ. Алайда тілші-ғалымдардың ой-елегі мен мұқият сынынан өткен бұл әліпбиі сол күйі ұсыныс ретінде қалып қойды. Бұл да өз кезегінде істің практикалық қолданыс пен ғылымилығына қарағанда саяси астардың басым болатындығына мысал болды (Demir-Yılmaz 2014: 60). Ортақ түркі әліпбиі саясылар тарапынан қолдау көрмей қолданыс табуы мүмкін болмайтын-дығын Түркіменстан мен Өзбекстан мысалынан көре аламыз.

Әлемдік деңгейдегі мәдени, экономикалық, рухани және технологиялық үдеріс қарыштап дамуы әлбетте әліпбиге әсер етуі орынды. Кейбір жағдайда Ортақ Түркі әліпбиіне байланысты заманауи технологиялық үдеріске ілесе алмайды-мыс деген пікірлер де айтылып қалуда. Қаріп үсті немесе астындағы қосымша таяқшалар немесе сызықша сияқты диграфтар интернеттегі электрондық адрес пен интернет ресурстарды іздеу мақсатындағы жазуды есептегенде, ешқандай кемшілігі жоқ. Қазіргі заманның технологиялық мүмкіншіліктерін қаперге алсақ, мұндай уәждердің аса мардымсыз екендігін көре аламыз. 80 миллиондай Түркия халқы мен 10 миллиондай әзербайжандардың қолданысындағы Ортақ Түркі әліп-биіне Қазақстанның да қатысуы аса маңызды іс-шаралардың қатарынан орын алып, өзектілігі мен маңызын көрсете бермек.

Қазақстанда ұсынылған қазақ латын әліпбиі туралы

Соңғы уақыттарда Қазақстанның баспасөздері мен теледидар, әлеуметтік желілерінде жаңа қазақ латын әліпбиі туралы сан алуан пікірлер мен ұсыныстар айтылуда. Қайсыбір топ ағылшын алфавитін механикалық түрде қазақшаға аудару салуды ұсынса, қайсыбір топ жаңа латын әліпбиін түзу керектігін айтуда. Кезінде, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білім институты сияқты ғылыми мекемелер 1991 ж. Түркияда өзара келісіммен қабылданған Ортақ Түркі әліпбиі нұсқасын қолдағанын білеміз (Şahin, 2002: 64). Түркияда қолданыста жүрген 5 қосымшалы қаріпті сол күйі өндіріске енгізу туралы келісіліп, қазақ тілінің дыбыстық ерекше-лігіне толығымен сәйкес келетіндігі аталып өтілген-ді.

Енді ағылшынша алфавиттің қазақ тіліне жақын-жақын еместігі туралы айтар болсақ, қандай да бір ұқсастық немесе жақындығы туралы сөз қозғаудың өзі артық. Екі тіл үш қайнаса сорпасы қосылмайтын ерекшеліктерге ие; ағылшыншадағы қос немесе үштік дауыссыздардың қосарлана, мінгесе келуі қазақ тіліне жақ, - тек қана ағылшын тілінің тарихылығы мен фонетикасына байланысты екендігі айдан анық. Екіншіден,

қазақ латын әліпбиін жаңадан ойлап тапқанда не өзгеруі мүмкін, қазақ тіліне қандай пайда әкеле алады? Түркі елдері бірдей болмаса да, өзара ұқсас әліпбиді қолданып жүргенде Қазақстанның жаңа бір әліпби жасауы түркі әлеміне теріс ықпал ететіндігін қаперде ұстауымыз және ұмытпауымыз абзал.

11 қыркүйек, 2017 ж. «Qazaq Älipbiyniñ Jaña Nusqası Usınıldı» «Қазақ әліп-биінің жаңа нұсқасы ұсынылды» деген хабарламамен жаңа жобасы көпшілікке таныстырылып, 25 қаріптен тұратындығы хабарланды. Қазақстандағы алғашқы латын әліпбиі нұсқасы мынадай еді:

Проект единого стандарта алфавита государственного языка НА латинской графике					
№	Написание	Звук	№	Написание	Звук
1	A a	[a]	18	R r	[p]
2	B b	[b]	19	S s	[c]
3	C c	[u]	20	T t	[t]
4	D d	[d]	21	U u	[y]
5	E e	[e]	22	V v	[v]
6	F f	[f]	23	W w	Согласный губной звук [y]
7	G g	[r]	24	Y y	[ы]
8	H h	[x], [h]	25	Z z	[z]
9	I i	[i], [u]	1	Ae ae	[ə]
10	J j	[ji]	2	Oe oe	[ø]
11	K k	[k]	3	Ue ue	[y]
12	L l	[l]	4	Ch ch	[tʃ]
13	M m	[m]	5	Gh gh	[f]
14	N n	[n]	6	Sh sh	[ʃ]
15	O o	[o]	7	Zh zh	[ʒ]
16	P p	[p]	8	Ng ng	[ŋ], [nŋ]
17	Q q	[k]			

Негізінен, идеал түрдегі әліпби әрбір дыбысқа бір таңба жүйесіндегі фонетикалық әліпби екендігі белгілі. Мұндай әліпбидің артықшылығы оның үйрену жағынан оңайлығы және қарапайымдылығы. Ал жоғарыдағы нұсқа сырт көзге қарағанда 25 қаріп болып көрінгенімен, қазақ тіліндегі ерекше дыбыстарды қосақтағаннан кейін 25 таңбадан асатындығы белгілі.

Жоба ретінде ұсынылған бұл әліпби «ə» дыбысын «ae» арқылы, «y» дыбысын «ue» арқылы, ал «ғ» дыбысын «gh», «ч» дыбысын «ch», «ш» дыбысын «sh» арқылы бергенін байқаймыз. Мұндай қосарланған таңбалар визуальдық ала-құлалық әкелуімен қатар, оқуға/айтуға да ыңғайсыз болмақ. Әрбір дыбыс жеке таңбамен берілгені дұрыс. Орыс тілі негізінде айтылып, қолданылып жүрген «ш», «ц» сияқты қосарланған дауыссыз дыбыстармен қоса «ю», «я», «е» және «э» сияқты таңбаларды алып тастағанның өзінде қазіргі кириллица бұл жобадан артық тұрып, әрбір дыбысқа жеке таңба принципін сақтап тұр (Егисилан, 2000: 485). Осымен қатар қазақ тіліне тән «ф», «ө», «ү», «і», «у» сияқты дауысты дыбыстарды жазуда мәселе одан әрі көбейе түспесе, азаймайтындығы анық. Қазіргі және осы орайдағы пікірталас пен ұсыныстарды ескерсек, жоғарғы технология мен компьютерді желеу етіп *клавиатураны тілге емес, тілді клавиатураға сәйкестендіру* пікірі ба-сымдық байқатып тұр.

Осы жоба қалың жұртшылық тарапынан ресми бекітілген немесе бекітілетін нұсқа ретінде танылып, жаңсақ іс-әрекеттердің бастамасы да болып қалды; мысалы Алматыдағы Төле би мен Достық даңғылы қиылысында орналасқан дәмхана өзінің жарнама баннерінде «сәбіз» деген сөзді «Saebiz» түрінде жазып, елді біраз дүрліктіргені де бар. Ал бұған ресми органдардың өз атауларын/ хабарламаларын осы түрде жазып беруін қаперге алсақ, ықтимал қателіктің қауіпті екендігін көре аламыз.

А.Байтұрсынов атындағы Тіл білімі институты директоры, профессор Е.З.Қажыбек

мырзаның осы мәселеге байланысты интервью* бергенінде жаңа латын әліпбиі жобаның ұзын саны 500-ге жетіп, 300-ге жуығы ел басшылығына ұсыныс ретінде берілгендігін, ал Тіл білімі институтының 20 жылдан астам уақыттан бері осы мәселенің қыр-сырын зерттеп келе жатқандығын атап өтті.

Осы уақытқа дейін ғылыми мекемелер тарапынан мақұлданып және қазақ дыбыстық жүйесіне айтарлықтай жақындығын көрсеткен жоба А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты тарапынан дайындалғандығын білеміз. Бұл жоба жоғарыда атап өткен Ортақ Түркі әліпбиіне айтарлықтай ұқсастық көрсетеді:

Тіл білімі институтының жобасы

Aa Aa	Li Ll	Ff Фф
Ää Әә	Mm Mm	Hh Хх
Bb Бб	Nn Нн	Şş Шш
Vv Bb	η η	Cc Чч
Gg Гг	Oo Oo	İt Ыы
Ğğ Ғғ	Öö Өө	İi Ii
Dd Дд	Pp Пп	
Ee Ee	Rr Pp	
Jj Жж	Ss Cc	
Zz Зз	Tt Tt	
Yy Йй	Ww Уу	
Kk Кк	Uu Ұұ	
Qq Ққ	Üü Үү	

Ортақ Түркі әліпбиін қаперге алған жаңа қазақ латын әліпбиінің жылдам өзгеріп келе жатқан заманымыздың сұранысына жауап бере алатындығына, 200 миллионға жуық түркі әлемін бір-бірімен жақындастыра түсетіндігіне сеніміміз мол.

Қазақстанның соңғы уақыттарда ұсынылған «апострофты» деп аталып кеткен жаңа қазақ латын әліпбиінің үлгісі:

КАЗАХСКИЙ АЛФАВИТ НА ЛАТИНИЦЕ

№	Написание	Звук	№	Написание	Звук
1	A a	[a]	17	N' n'	[n], [nr]
2	A' a'	[ə]	18	O o	[o]
3	B b	[b]	19	O' o'	[o]
4	D d	[d]	20	P p	[p]
5	E e	[e]	21	Q q	[k]
6	F f	[f]	22	R r	[r]
7	G g	[g]	23	S s	[s]
8	G' g'	[r]	24	S' s'	[w]
9	H h	[x], [h]	25	C' c'	[t]
10	I i	[i]	26	T t	[t]
11	I' i'	[u], [ü]	27	U u	[y]
12	J j	[ʒ]	28	U' u'	[y]
13	K k	[k]	29	V v	[v]
14	L l	[l]	30	Y y	[w]
15	M m	[m]	31	Y' y'	[y]
16	N n	[n]	32	Z z	[z]

Кестеден байқағанымыздай, апостроф деп аталатын үгір белгісі қаріптің оң жақ жоғарғы тұсында жазылғандығы көрінеді. Басқаша айтқанда, дауысты дыбыстың жуан-

* Интервью мына адрессте: <https://kaz.tengrinews.kz/conference/69/> (сілтеме жасалған уақыты: 29.10.2017)

жіңішкелігі осы таңбаға байланысты болмақ. Бұл әліпбиден ағылшын тіліне негізделген компьютер клавиатурасының көшірмесін көруге болады. Осыған қарама-қайшы келетін кириллицадағы (i, iy, iу) ve y (w, uw, iуw) дыбыстары жаңа латын әліпбиінде тек бір қаріппен берілуі аталмыш әліпби кемшілігінің тек қана бір қыры екендігін көрсетеді. Бұл кемшіліктің алдағы уақыттарда одан әрі күшейе түсетіндігі де бар. Осы қаріп авторларының негізгі уәжі «бұл алфавит қазаққа ғана тән» екен. Егер осы әліпби өндіріске еніп, қазақ тілі осы әліпбимен кетер болса, Қазақстан мен қазақ тілі түркі әлемінен алыстай түсіп, онымен қоса жазу-сызу мен тіл үйретуде проблемалар тосып тұрғандығына, өкінішке қарай, сене беруімізге болады. Енді пікірімізді шағын мысалдармен жабдықтасақ:

«Апострофты» әліпби: A'r sa'rsenbi sai'yn g'ana syrtka s'yg'y'laryn'yzg'a bolady.

Кириллица: Әр сәрсенбі сайын ғана сыртқа шығуларыңызға болады.

«Апострофты» латын әліпбиін оқи сала визуалды түрі мен есте сақтау «қабілеттілігі» қандай дәрежеде ауыр екендігін көруге болады.

27 қазан 2017 ж. «Егемен Қазақстан» газетінде «Latin Qarpine Köşüwdiñ Mañızdılıǵına Nazar Awdanldı» атты хабарламада* Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың «апострофты» жаңа қазақ латын әліпбиіне ресми түрде көшуіне байланысты шешімі туралы хабарлама берілді. Осы шешімге қарасақ, латын әліпбиін өндіріске енгізу уақыты 2025 ж. дейін деп көрсетілген. Қазақ елі жаңа қазақ латын әліпбиін қабылдау арқылы орыс тілі мен орыс мәдени шеңберінен шығу үдерісін жеделдете түсетіндігі анық. Алайда «қазақи» деп танылуы мүмкін «апострофты» жаңа әліпби Өзбекстан мен Түркіменстанның «Түркия алфавитіне ұқсамайтын бөлек әліпше жасаймыз» дегенге саятын қателіктерін қайталауы мүмкін екендігін өкінішпен атап өткіміз келеді.

Қорытынды

Қазақ халқы және қазақ тілінің соңғы жүз жылдық тарихына қарағанымызда, қазақ жазу-сызуының араб, латын, кириллица және қайтадан латын болып өзгергенін байқаймыз. Бұл әрине мәдениет пен гуманитарлық саланы аса күрделі жағдайға қалдырғаны мәлім. Ал енді араға біршама уақыт салып қайтадан латын әліпбиіне өту шешімінің қабылдануы жалпытүркілік өркениет тұрғысынан аса жағымды хабар екендігі анық. Кеңес дәуірі кезеңінде дүниеге келген Орта Азия түркі республикаларының кириллицаға негізделген ұлттық әліпбилерінің пайда болуының астары белгілі, ол – сол дәуір ортақ түркі латын әліпбиін жойып, түркі халықарын бір-бірінен ең болмағанда осы тұрғыда алшақтату еді. Сондықтан 1926 – 1938 жылдары арасында іс жүзінде қолданыс тауып, тәжірибе жинақтап қалған латын әліпбиін ауыстыра салудың саяси астары басым еді. Бұл үрдіс өзінің жағымсыз әсерін қалдырмай қоймады. Қазіргі күндегі кириллица болсын, енді міне жаңа латын әліпбиінде болсын, ортақ унификация мәселесін қолға алудың жасанды кедергісін көріп отырмыз. Мұның түптөркіні сонау Кеңес дәуірінен бастау алып, осы уақытқа дейін жалғасып, өзінің жағымсыз өміршендігін сақтап қалуда. 26 қазан, 2017 ж. Қазақстанда «апострофты» деп аталып кеткен жаңа қазақ әліпбиінің ресми варианты баспасөз арқылы таныстырылды. Егер осы әліпби қолданысқа ресми түрде еніп кетсе, Қазақстанның түркі елдерінен біршама алыстай түсетіндігі қауіп күн тәртібінде тұратын болады. Сонымен қатар аталмыш жобалық әліпбидің кемшілігі әліпби үйрету барысында көрініп қалуы әбден мүмкін. Ал уақыт өте келе қарапайым халықтың өзі қарсы шығып, қазақ тілінің жалпытүркілік ерекшелігіне жақындық көрсететін Түркі елдерінің ортақ 34 қаріптік әліпбидің қайтадан қолға алынатындығына күн тәртібіне әкелуі мүмкін. Байқағанымыздай, жаңа әліпби таңдалу сатысы барысында қазақ тілінің дыбыстық, орфоэпиялық, орфографиялық ережелеріне қарағанда саяси шешімнің әлдеқайда ауырлау болғандығы қылаң беріп қалды. Уақыт өте келе Қазақ елі апострофты латын әліпбиінің орнына 34 қаріптік *Ортақ Түркі әліпбиін* таңдап жатса,

* <https://pdf.egemen.kz/pdfs/2017/10/27102017-web1.pdf> (сілтеме жасалған уақыты: 29.10.2017)

аталмыш «қазақи-түркілік» 34 қаріптік әліпби қырғыз елін өзіне тарта түсетіндігіне сеніміміз мол.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] Demir, Nurettin; Yılmaz, Emine (2014), Bitmeyen Öykü: Alfabe Tartışmaları -Rapor- (Ұзақ жасайтын пікірталас: қаріп пікірталасы), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara.

[2] Ercilasun, Ahmet Bican (2000), «Kazakçanın Lâtin Alfabetiyle Yazılması Konusunda (Қазақ тілінің латын әліпбиіне шолу) Düşünceler», Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 10: 482-486.

[3] Kara, Mehmet (2009), «Türk Cumhuriyetleri ve Otuz Dört Harfli Ortak Lâtin Alfabeti» (Түркі елдері және 34 қаріптік әліпби), Turkish Studies 4/3: 1301-1310.

[4] Kortabayeva, G. (2017), «Türk Dilli Halkların Lâtin Alfabetine Geçiş Tecrübesi»– (Түркі халқтарының латын әліпбиіне өту тәжірибелері), Türki Jazbaları men Mâdeniyeti Künderi Şararı Ayasında Ötkizilgen Tamırı Tereñ Älipbiy: Jalrı Türkilik Biregeyliktiñ Mızğımas Negizi Halıqaralıq Ğılımiy-Praktikalık Konferentsiyası Materiyaldarı, Almatı: 289-297.

[5] Şahin, Erdal (2002), «Türk Cumhuriyetlerinde Lâtin Alfabetine Geçiş Çalışmaları ve Sonuçları» (Түркі республикаларында латын әліпбиіне өту жұмыстары және нәтижелері), Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri, SOTA Yayınları, Haarlem-Hollanda: 63-70.

[6] Şirin User, Hatice (2006), Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri (Бастапқы уақыттан осы дәуірге дейінгі түркі жазу-сызу жүйелері), Akçağ Yayınları, Ankara.

[7] Tekin, Talat (1997), Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı (Тарих беттерінде түркі таңбасы), Simurg Yayınları, Ankara.

[8] Матбек, Н.К. (2017), «Түркменстан мемлекетінің жазу реформасы», Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. Хабаршы, №1(59). 59-64 бб.